

Jak przygotować ucznia do roli „okazjonalnego tłumacza ustnego”?

JOLANTA MORYTZ

Lekcje języka obcego powinny wpływać na zdobycie pragmatycznych umiejętności lingwistycznych. Jedną z nich jest umiejętność tłumaczenia ustnego w nieoczekiwanych sytuacjach życiowych. W artykule przywołano informacje na temat typologii i psychologii tłumaczeń ustnych oraz roli tłumacza. W części praktycznej zawarta jest propozycja ćwiczeń glottodydaktycznych służących rozwijaniu pamięci, koncentracji oraz umiejętności opanowania stresu.

Każda osoba znająca języki obce może spotkać się z okazjonalnymi prośbami o przetłumaczenie tekstu informacyjnego lub o tłumaczenie ustne podczas spotkania towarzyskiego. Osoby te proszą się o pomoc w tłumaczeniu pomimo braku przygotowania filologicznego, tylko ze względu na znajomość języka. Ponieważ nie zajmują się one tłumaczeniami w sposób zawodowy, określam tę aktywność translatorską mianem tłumaczenia okazjonalnego.

Ostatnimi laty, dzięki rozwojowi środków transportu, bazy turystycznej, międzynarodowej wymiany uczniów i studentów, nasze kontakty z przedstawicielami różnych nacji są coraz częstsze. Znajomość języków obcych staje się powszechna, lecz zawsze może zdarzyć się sytuacja, że nie wszyscy uczestnicy rozmowy mogą porozumieć się za pomocą jednego języka. W takiej chwili istotna jest rola tłumacza okazjonalnego, który pomaga innym uczestnikom spotkania w nawiązaniu komunikacji.

Prośby tego typu zdarzają się w czasie wspólnego pobytu ze znajomymi za granicą lub w Polsce, kiedy poznaje się obcokrajowców na gruncie towarzyskim. Można też służyć pomocą w tłumaczeniu w rozmaitych sytuacjach, na przykład będąc przypadkowym uczestnikiem czy świadkiem jakiegoś zajścia. Umiejętność tłumaczenia jest przydatna także, gdy trzeba towarzyszyć koledze cudzoziemcowi z wymiany studenckiej w różnych miejscach publicznych.

Typologia tłumaczeń

Rozróżniamy dwa rodzaje tłumaczeń: pisemne oraz ustne. W języku polskim obydwa rodzaje określane są mianem

tłumaczenia lub przekładu. W innych językach istnieją odmienne terminy na rozróżnienie obu rodzajów tłumaczenia: ang. *translation – interpretation*, fr. *traduction – interprétation*, wł. *traduzione – interpretazione*. Wyrazy określające tłumaczenie ustne mają swój rodowód w łacińskim słowie *interpres*, co może oznaczać *inter partes*, czyli pośrednika w komunikacji między stronami lub *inter-pretium*, czyli pośrednika w komunikacji między wartościami kulturowymi (Tryuk 2007:15).

Na ogół wyróżnia się trzy typy tłumaczeń ustnych: konsekwentne, symultaniczne i mieszane. Tłumaczenia konsekwentne można z kolei podzielić na tłumaczenia całościowe (bez dokonania skrótów), tłumaczenia skrócone, tłumaczenia przerywane (zdanie po zdaniu, akapit po akapicie), tłumaczenia nieprzerywane. Tłumaczenia symultaniczne obejmują: tłumaczenie na żywo (tzn. *a vista*), tłumaczenie szeptane, tłumaczenie właściwe symultaniczne (z użyciem aparatury) (Kopczyński 1997:17-18).

U podstaw psychologii tłumaczeń

Podczas dokonywania tłumaczenia pisemnego tłumacz ma czas na przeczytanie całego tekstu, na zrozumienie globalne i szczegółowe, dokonanie analizy i przyjęcie najbardziej odpowiedniej strategii tłumaczeniowej. W przypadku wątpliwości lub niezrozumienia tekstu wyjściowego może sprawdzić nieznaną mu termin w słowniku lub innych źródłach informacji.

Tłumaczenie ustne rządzi się zgoła innymi prawami. Podczas tego procesu funkcje rozumienia i produkcji nie są rozdzielone czasowo, lecz prawie się pokrywają.

W tłumaczeniu ustnym tekst jest ulotny i trzeba go zapamiętać, zatem proces decyzyjny musi być o wiele szybszy. Nie ma możliwości skorzystania ze źródeł informacji, trzeba wykazać się pomysłowością w nadrabianiu pewnych braków komunikacyjnych. Na poprawki nie ma czasu, dlatego konieczna jest odporność na tego rodzaju stres.

Według koncepcji Gile'a (Gile 1985:44-48), tłumacz ustny równocześnie podejmuje wysiłek słuchania i analizy (*effort d'écoute et d'analyse*), wysiłek budowania wypowiedzi (*effort de production*) i wysiłek pamięci (*effort de mémoire*). Dodatkowo Gile wskazuje jeszcze na wysiłek koordynacji (*effort de coordination*), który pozwala na wykonanie tej bardzo złożonej operacji. Majkiewicz (2011:133) zauważa, że umiejętności językowe pożądane u tłumaczy ustnych pokrywają się z kompetencjami wymaganymi podczas procesu uczenia się języka obcego. Pierwszym krokiem jest zrozumienie informacji, jej zapamiętanie, przetworzenie i werbalizacja, czyli przekazanie ustne sensu tekstu oryginalnego. Te czynności mentalne są aktywizowane w procesie uczenia się języka obcego oraz w trakcie tłumaczeń.

Tłumacz, poza znajomością obydwu języków, powinien posiadać tzw. *code switching*, czyli umiejętność przełączania się z języka rodzimego (JR) na język obcy (JO) i odwrotnie (lub z jednego JO na drugi JO). Podczas tłumaczenia ustnego nie można odtworzyć całego tekstu szczegółowo, trzeba zrozumieć i zapamiętać wypowiedź, następnie przekazać jej sens za pomocą środków właściwych dla języka docelowego. Procesowi tłumaczenia towarzyszy pamięć akustyczna. Warto zatem ćwiczyć umiejętność syntezy i analizy, żeby móc przedstawić dłuższą wypowiedź w formie skróconej.

Dokonując tłumaczenia ustnego, posługujemy się pamięcią krótko- i długotrwałą. Według teorii Georga Millera (1956), pamięć krótkotrwała służy zapamiętaniu do siedmiu zdań, długotrwała zaś do pamiętania ogólnych myśli wyrażonych w wypowiedzi oraz do zapamiętania nazw, nazwisk, liczb. Zgodnie z tzw. liczbą Millera, proponuje się ćwiczenie na zapamiętywanie najpierw pięciu jednostek, później stopniowo dochodzenie do siedmiu. Liczba ta została ustalona przez Millera na podstawie badań psychologicznych nad zapamiętywaniem informacji. Może się ona różnić w zależności od rodzaju informacji do zapamiętania i stopnia wyćwiczenia pamięci krótkotrwałej. Ze względu na tę różnorodność przyjmuje się rozrzut między 5 a 9, czyli liczbę 7 ± 2 .

Rola tłumacza

Można dzisiaj zaobserwować coraz większe zapotrzebowanie na tłumaczy środowiskowych. Bywają sytuacje,

kiedy obecność tłumacza jest jedyną szansą na porozumienie się stron ze względu na nieznaną języka bądź aspektów kulturowych.

W Wielkiej Brytanii tłumaczenie środowiskowe określa się mianem *public service interpreting*; w Kanadzie – *cultural interpreting*; w Szwecji – *kontakt-talking, dialogtalk*; w Hiszpanii – *interacción comunitaria, interpretación en los servicios públicos*. W Polsce taki rodzaj tłumaczenia określa się jako „tłumaczenie słowa żywego” i „przekład środowiskowy” (Tryuk 2006:22-23).

Tłumacze konsekwentni lub symultaniczni, dokonując tłumaczenia na język docelowy, zazwyczaj pozostają „niewidocznymi”. Tłumacze środowiskowi stają się uczestnikami przebiegającej rozmowy. Najpierw wysłuchują pierwszego rozmówcy, następnie tłumaczą fragment jego wypowiedzi na język docelowy, po czym wysłuchują drugiego interlokutora i tłumaczą jego słowa na drugi język. Tłumaczenie nie przebiega z jednego języka na drugi, lecz tłumacz musi dokonywać *code switching* naprzemiennie. Jak wskazuje Zimman (1994:219), cytowany przez Tryuk (2006:31), tłumacz środowiskowy jest aktywnym uczestnikiem spotkania i może mieć wpływ na jego przebieg, ponieważ ma prawo poprosić jednego z uczestników o wyjaśnienie znaczenia niezrozumianego wyrazu czy uprzedzić o możliwej interferencji kulturowej bądź językowej.

Cele tłumaczenia dydaktycznego

Lekcje języka obcego powinny uwzględniać podejście lingwistyczno-pragmatyczne i przygotować uczących się do użycia rozmaitych strategii w procesie komunikacyjnym. Jedną z nich jest właśnie umiejętność tłumaczenia. Oczywiście, nie mówimy tu o treningu profesjonalnym, ale o przygotowaniu do roli tłumacza okazjonalnego w nieoczekiwanych sytuacjach. Zważywszy na przemiany we współczesnym świecie oraz coraz częstsze kontakty międzynarodowe, postulat rozwijania i ćwiczenia takich umiejętności jest uzasadniony.

Jak podkreśla Ewa Palka (Palka 2011:90-91), tłumaczenie ustne przebiegające w obecności innych osób wymaga doskonałej pamięci i różnych sprawności związanych z wystąpieniami publicznymi. Pożądane są umiejętności panowania nad głosem, gestami i mową ciała. Cechy te nie są jedynie wrodzonymi zdolnościami, ale można je wykształcić i rozwinąć poprzez systematyczne ćwiczenia. Już po przeprowadzeniu kilku tłumaczeń dydaktycznych uczniowie potrafią zapanować nad stresem, wyeliminować niepotrzebne odruchy, dzięki czemu są w stanie świadomie gospodarować głosem, panować nad ciałem i mimiką, co wpływa na skoncentrowanie się na tekście.

Trening symulacyjny warto przeprowadzać etapami. Chociaż tłumaczenie ustne wymaga współdziałania różnych czynników, czyli stawienia czoła różnym trudnościom równocześnie, to nie da się wyćwiczyć wszystkich sprawności w jednym ćwiczeniu. Należy przeanalizować, jakie umiejętności praktyczne są nieodzowne do podjęcia się tłumaczenia słowa żywego i wtedy rozwijać je systematycznie (Florczak 2013:56). Kiedy jedna sprawność jest już dostatecznie wyćwiczona, można przejść do ćwiczeń trudniejszych. Proponowane ćwiczenia z technikami paratłumaczeniowymi dla przyszłych tłumaczy okazjonalnych mogą być zintegrowane z innymi aktywnościami ćwiczonymi podczas lekcji, gdyż na przykład, wraz z nauką struktur leksykalno-gramatycznych rozwijają zrozumienie i odbiór tekstu. Zaproponowane ćwiczenia mają na celu zasygnalizowanie, jak ważny jest trening koncentracji, pamięci werbalnej, umiejętności słuchania selektywnego oraz radzenia sobie ze stresem.

Propozycje ćwiczeń

Przedstawione ćwiczenia przeznaczone są dla młodzieży szkół średnich i wyższych na wszystkich poziomach zaawansowania językowego. Rozpoczynający naukę języka obcego mogą ćwiczyć pamięć i koncentrację przy okazji nauki nowych pól semantycznych. Z uczniami na poziomach B1 i B2 można skoncentrować się na słownictwie abstrakcyjnym oraz wprowadzać zdania złożone strukturalnie. Uczący się powinni być poinformowani o dydaktycznym celu przeprowadzanych aktywności. Pierwszy przykład podaje nauczyciel i pracuje z całą klasą, a kiedy uczniowie poznają już schemat ćwiczenia, mogą pracować w parach.

POŁA SEMANTYCZNE

Ćwiczenie *Pola semantyczne*, zaproponowane przez Florczaka (2013:71-73), służy rozwijaniu koncentracji oraz pamięci słuchowej. Ćwiczenie należy dostosować do poziomu grupy i rozpocząć od mniejszej liczby wyrazów. Później można zwiększać liczbę przykładów, mieszać kategorie słów oraz zwiększać tempo. Zaleca się nie zapisywać wyrazów na tablicy, lecz ćwiczyć pamięć słuchową.

1A Nauczyciel czyta pięć dowolnych słów w języku obcym, należących do jednego pola semantycznego. Uczeń powtarza z pamięci ciąg tych wyrazów.

Nauczyciel: *carota, cipolla, cetriolo, broccoli, pomodoro* [marchew, cebula, ogórek, brokuł, pomidor]; **Uczeń:** *carota, cipolla, cetriolo, broccoli, pomodoro*.

1B Nauczyciel czyta pięć dowolnych słów w języku obcym, należących do jednego pola semantycznego. Uczeń powtarza je od końca.

Nauczyciel: *francese, brasiliano, inglese, austriaco, svedese* [Francuz, Brazylijczyk, Anglik, Austriak, Szwed]; **Uczeń:** *svedese, austriaco, inglese, brasiliano, francese*.

2A Nauczyciel czyta po polsku pięć dowolnych słów, należących do jednego pola semantycznego. Uczeń powtarza je w języku obcym.

Nauczyciel: biały, czerwony, niebieski, szary, żółty; **Uczeń:** *bianco, rosso, azzurro, grigio, giallo*.

2B: Nauczyciel czyta po polsku pięć dowolnych słów, należących do jednego pola semantycznego. Uczeń powtarza je w języku obcym od końca.

Nauczyciel: radość, tęsknota, miłość, zazdrość, smutek; **Uczeń:** *tristezza, gelosia, amore, nostalgia, allegria*.

3A: Nauczyciel czyta po polsku pięć syntagm w postaci rzeczowników określonych przymiotnikiem. Uczeń powtarza je w języku obcym.

Nauczyciel: szybki kierowca, zdolny lekarz, uprzejmy kelner, uczciwy sprzedawca, miły listonosz; **Uczeń:** *autista veloce, medico bravo, cameriere gentile, commesso onesto, postino simpatico*

3B Nauczyciel czyta po polsku pięć syntagm w postaci związku rzeczownika z czasownikiem. Uczeń powtarza je w języku obcym od końca.

Nauczyciel: Polak je, Włoch śpiewa, Amerykanin czyta, Niemiec pracuje, Brazylijczyk tańczy;

Uczeń: *brasiliano balla, tedesco lavora, americano legge, italiano canta, polacco mangia*.

WYTRĄCENIE

Tłumaczenia środowiskowe powodują stres, gdyż często w rozmowach uczestniczy wiele osób, które mogą przerywać ciągłość wypowiedzi. Kolejne ćwiczenie pomaga przygotować tłumaczy okazjonalnych do tego rodzaju stresujących sytuacji. Ćwiczenie *Wytrącenie*, oparte na pomysle Florczaka (Florczak 2013:77-81), ma podobną konstrukcję i fazy trudności co ćwiczenie *Pola semantyczne*. Dodatkowym utrudnieniem jest przerwanie i wybicie z rytmu. W ten sposób uczniowie mogą ćwiczyć odporność na stresujące sytuacje.

1A Nauczyciel czyta pięć dowolnych wyrazów lub syntagm w języku obcym. Po podaniu inputu zadaje nieoczekiwane pytanie, np.: Jak się nazywasz? Ile masz lat? Jaki dzień dzisiaj mamy? Ile jest 2+2? itp.

Nauczyciel: kucharz, malarz, krawiec, nauczyciel, piosenkarz

Pytanie „wytrącające”: *Che giorno abbiamo oggi?* Odpowiedź: *Giovedì*.

Uczeń: *cuoco, pittore, sarto, insegnante, cantante*.

ŁAŃCUSZEK WYRAZOWY

Ćwiczenie powszechnie znane i często stosowane na zajęciach z języka obcego, przydatne jest do rozwijania umiejętności słuchania, zapamiętywania i powtarzania.

W grupach A1/A2 można ćwiczyć powtarzanie aktualnie omawianych pól semantycznych, np. części ubrań, produkty spożywcze, hobby, aktywność poranna.

Nauczyciel: Nauczyciel zaczyna narrację *Vado in vacanza e faccio la valigia*. Uczniowie podają własne propozycje, co włożyć do walizki, ale wcześniej muszą powtórzyć wszystkie części garderoby zaproponowane przez uczestników zabawy.

Uczeń: *Vado in vacanza e faccio la valigia*. 1) *Ci metto pantaloni di cotone*. 2) *Ci metto pantaloni di cotone, maglietta rossa*. 3) *Ci metto pantaloni di cotone, maglietta rossa, costume da bagno*. 4) *Ci metto pantaloni di cotone, maglietta rossa, costume da bagno, cravatta di seta*. 5) *Ci metto pantaloni di cotone, maglietta rossa, costume da bagno, cravatta di seta, giacca da uomo*.

[Jadę na wakacje i pakuję walizkę. 1) Wkładam bawełniane spodnie. 2) Wkładam bawełniane spodnie, czerwoną koszulkę. 3) Wkładam bawełniane spodnie, czerwoną koszulkę, kostium kąpielowy. 4) Wkładam bawełniane spodnie, czerwoną koszulkę, kostium kąpielowy, jedwabny krawat. 5) Wkładam bawełniane spodnie, czerwoną koszulkę, kostium kąpielowy, jedwabny krawat, marynarkę].

Wykonując to ćwiczenie uczniowie utrwalają nie tylko omówione słownictwo, ale rozwijają koncentrację i umiejętność podawania w kolejności zapamiętanych informacji.

ŁAŃCUSZEK ZDANIOWY

Ćwiczenie podobne jest do wyżej opisanego. Rozwija pamięć werbalną, ponadto ćwiczy szybkość reakcji, logiczne myślenie i kreatywność, bowiem słowa, którymi muszą posługiwać się uczniowie, powinny tworzyć logiczny ciąg wypowiedzi. Ćwiczenie można przeprowadzić w grupach na wyższym poziomie znajomości języka obcego (B1/B2). Polega na opowiadaniu historyjki, jak to przedstawiono w przykładzie. Nauczyciel może przygotować dla każdego uczestnika po kilka słów, wtedy powstała narracja jest dłuższa, ale zaleca się dzielenie jej na pięć odrębnych wypowiedzi, żeby uczestnicy mogli je zapamiętać, zgodnie z zasadą Millera.

Nauczyciel: Każdy uczestnik otrzymuje słowo, które musi wykorzystać w układaniu wspólnej narracji w języku obcym. Pierwsza osoba zaczyna opowiadać historyjkę, druga powtarza pierwsze zdanie i kontynuuje opowieść. Wypowiadają się wszyscy uczestnicy.

Uczeń: 1) *Qualcuno bussava alla porta*. 2) *Qualcuno bussava alla porta, la apriva e vedeva un uomo*. 3) *Qualcuno*

bussava alla porta, la apriva e vedeva un uomo che ha una barba lunga e bianca. 4) *Qualcuno bussava alla porta, la apriva e vedeva un uomo che ha una barba lunga e bianca e porta gli occhiali da sole*. 5) *Qualcuno bussava alla porta, la apriva e vedeva un uomo che ha una barba lunga e bianca e porta gli occhiali da sole, non lo riconosce e chiede chi è*.

[1) Ktoś puka do drzwi. 2) Ktoś puka do drzwi, otwieram je i widzę jakiegoś człowieka. 3) Ktoś puka do drzwi, otwieram je i widzę jakiegoś człowieka, który ma białą, długą brodę. 4) Ktoś puka do drzwi, otwieram je i widzę jakiegoś człowieka, który ma białą, długą brodę i okulary przeciwsłoneczne. 5) Ktoś puka do drzwi, otwieram je i widzę jakiegoś człowieka, który ma białą, długą brodę i okulary przeciwsłoneczne, nie poznaję go i pytam, kim jest].

STRESZCZENIE

Jednym z rodzajów tłumaczenia ustnego jest streszczenie dłuższej wypowiedzi prelegenta. Tłumacz powinien posłużyć się w tym przypadku operacjami mentalnymi dewerbalizacji i reekspresji. Najpierw musi zatem zrozumieć i zapamiętać ogólny sens wypowiedzi, następnie przekazać go za pomocą środków właściwych dla języka docelowego. Wykorzystuje w tym ćwiczeniu umiejętność analizy i syntezy tekstu, aby z całości wypowiedzi wydobyć istotne informacje i przedstawić je w skróconej wersji.

Nauczyciel: Nauczyciel czyta tekst lub odtwarza nagranie dłuższej wypowiedzi. Prosi o streszczenie jej w 3-4 zdaniach.

Uczeń: Uczeń streszcza po polsku to, co zostało powiedziane w języku obcym.

Przeciwników używania języka polskiego podczas lekcji języka obcego zapewniam, że ten rodzaj aktywności ma swoje uzasadnienie w rozwijaniu umiejętności potrzebnych podczas dokonywania tłumaczeń ustnych. Po pierwsze, ćwiczenie sprawdza rzeczywiste zrozumienie ze słuchu, gdyż uczeń streszczając po polsku, nie jest ograniczony brakiem własnych kompetencji produktywnych. Po drugie, za pomocą tak skonstruowanych ćwiczeń nabywana jest zdolność przełączania się z JO na JR (tzw. *code switching*).

Podsumowanie

W nauczaniu języka bardzo ważne jest podejście pragmatyczne – kształcenie umiejętności wykorzystywania przyswajanego języka. Jedną z nich jest umiejętność tłumaczenia słowa żywego. Tłumaczenie ustne wymaga zastosowania wielu strategii. W artykule podkreślono, jak ważne są skupienie, dobra pamięć i odporność na stres. Przedstawione propozycje mają ściśle zdefiniowane cele,

pokazują bowiem, jak poprzez umiejętnie dobrane ćwiczenia można rozwijać koncentrację, pamięć krótko- i długotrwałą, oraz jak radzić sobie ze stresem. Wymienione techniki powinny być stosowane podczas lekcji języka obcego, aby „wyposażyć” przeciętnego ucznia w umiejętności niezbędne podczas okazjonalnych tłumaczeń na gruncie towarzyskim czy też w sytuacjach bardziej oficjalnych.

Zachęcam do systematycznego stosowania takich ćwiczeń, bo tylko wtedy spełnią one swoje zadanie. Umiejętność sprawnego przełączania się z JR na JO i odwrotnie wpłynie na jakość komunikacji i osiąganie celów strategiczno-afektywnych podczas kontaktów w życiu społecznym. Uczniowie zdobędą dodatkową sprawność i wiarę we własne umiejętności w praktycznym użyciu języka obcego.

BIBLIOGRAFIA:

- Florczak, J. (2010) *Językoznawcze aspekty modelu kształtowania kompetencji języka obcego*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Florczak, J. (2013) *Tłumaczenia symultaniczne i konsekwentne. Teoria i praktyka*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Gile, D. (1985) Le modèle d'efforts et l'équilibre d'interprétation en interprétation simultanée. W: *Meta* 30 (1), 44-48.
- Kopczyński, A. (1997) Praktyka i teoria tłumaczenia ustnego. W: *Neofilolog* 14, 17-26.
- Majkiewicz, A. (2011) Kompetencja translatorska a proces dydaktyczny. W: P. Janikowski (red.) *Z zagadnień dydaktyki tłumaczenia ustnego*. Częstochowa: WSL, 133-141.
- Miller, G.A. (1956) The Magical Number Seven, Plus or Minus Two: Some Limits on Our Capacity for Processing Information [online][dostęp 26.09 2016] <<http://web.archive.org/web/20080728075223/www.musanim.com/miller1956>>.
- Palka, E. (2011) Czy i kiedy uczyć tłumaczenia konsekwentnego? W: P. Janikowski (red.) *Z zagadnień dydaktyki tłumaczenia ustnego*. Częstochowa: WSL, 89-96.
- Tryuk, M. (2006) *Przekład ustny środowiskowy*. Warszawa: PWN.
- Tryuk, M. (2007) *Przekład ustny konferencyjny*. Warszawa: PWN.
- Zimman, L. (1994) Intervention as a pedagogical Problem in Community Interpretation. W: C. Dollerup, A. Lindengaard (red.) *Teaching Translation and Interpreting 2. Insights, Aims, Visions*. Amsterdam/Philadelphia: J. Benjamins, 217-224.

JOLANTA MORYTZ Starszy wykładowca języka włoskiego w Szkole Języków Obcych Uniwersytetu Warszawskiego. Jej zainteresowania obejmują socjolingwistyczne i pragmatolingwistyczne aspekty nauczania języka obcego.